

HORUS

ORVOSTUDOMÁNYI
DOKUMENTÁCIÓS
SZOLGÁLAT

Szerkeszti
az Országos Orvostudományi
Könyvtár igazgatója

18. szám

Magyar királyok orvosa: Giovanni Jacopo Manardo

Giovanni Jacopo Manardo (1462—1536) — humanista szokás szerint használt latin nevén *Johannes Jacobus Manardus* — a Dózsa-féle parasztháború előtt egy évvel, 1513-ban érkezett hazánkba, hogy *II. Ulászló* király udvari orvosa legyen. 1518-ig tartózkodott Magyarországon; *Ulászló* halála (1516) után orvosa volt *II. Lajos* királynak is.

*

Királyokon kívül hercegeket (*I. Alfonso*, *Giovanni Francesco Pico*), költőfejedelmet (*Ariosto*), főurakat és főpapokat orvosolt — rangját viszont nem ezzel, hanem tudományos tevékenységével vívta ki a kortársak előtt. Három műve maradt ránk: *Galénosz* *Τεχνη ιατρικη*-jének latin fordítása; *Mesue* egyszerű és összetett gyógyszerekről szóló gyógyszerkönyvének kommentálása; és legjelentősebb munkája, orvosi leveleinek (*Epistolae medicinales*) gyűjteménye. Ez utóbbi — életére vonatkozóan is szinte egyetlen forrásunk — kora medicinájának csaknem valamennyi kérdését felölelő tudós értékezéseit tartalmazza.

Manardus kora egyik legműveltebb és legvilágosabb gondolkodású tudósa volt. Kitűnően ismerte a régi és a korabeli orvosi irodalmat; jól tudott görögül és arabul — valamennyi művét az akkori tudomány nyelvén, latinul írta — és ismerte a chaldeus nyelvet is. Küzdött kora orvostudományának terminológiai zűrzavara ellen — nagymértékben hozzájárult a fogalmak tisztázásához. Leveleiben gyakran található bizarr megállapításokat, de megfigyelései általában józanok, a tapasztalaton alapulnak, és előítéllettől mentesek. Az akkoriban oly divatos asztrológiát — gondoljunk csak egykorú hazai hívei közül pl. *II. Ulászlóra* vagy *Bakócz Tamásra* — haszontalannak és minden igazságot nélkülözőnek tartotta. Terápiájában gyakran alkalmazott népi gyógyszereket, és nagy súlyt helyezett a helyes diétára. Egyik legnagyobb érdeme, hogy elsőként osztályozta — morfológiai és etiológiai szempontból — a bőrbajokat. Nem véletlen, hogy nyomában szinte egy csapásra — *Hieronymus Mercurialis*, *Jessenius*, *Hafenreffer* stb. munkásságával — bontakozott ki a dermatológiai szakirodalom.

Szülővárosában, az olasz humanizmus egyik legvirágzóbb centrumában, Ferrarában működött, az ottani egyetemnek volt a tanára. Ferrarától — magyarországi tartózkodásán kívül — csak egy ízben volt huzamosabb ideig távol (kb. 1495—1502; a mirandolai herceg, *Giovanni Francesco Pico* udvari orvosa és filozófianára).

IOANNES MANARDVS
MEDICVS.

*Patria me fouit Ferraria docta docentem:
Pannonia Medicum Regibus ante datum.*

1500-ban — mirandolai tartózkodása idején — jelelt meg a szász udvari orvoshoz címzett levele a syphilisről. Már ebben a levelében a betegség hat lényeges vonását írta le, és később is sokat értekezett róla. Míg a korabeli orvosok általában tanács-talanul álltak szemben a nemrég kitört járvánnyal — sokan a leprával azonosították, *Niccolò Leonice-*no pedig, aki *Manardus* hajdani tanára volt a ferrarai egyetemen, a levegő forróságából és nedves-ségéből származtatta —, *Manardus* mai ismereteink szerint is helyesen magyarázta a kór okát: „Ezt a nagyon rossz betegséget ritkán szerzi az ember másként, mint fertőzés útján, és nem bármely szervén, hanem leginkább a nemi szervén”. Nagy érdeme, hogy nemcsak a betegség tüneteit vizsgálta, hanem jelentős eredményeket ért el terápiájának kialakításában is. Többek között felismerte, hogy az ellenszeréül használt higany mérgező, ezért helyette gyakran iktatott be egyéb szereket, így pl. *lignum Indicum* főzetét. Huszonhat éven át volt kapcsolatban *Tomicki Péter* püspökkel, a lengyel humanisták mecénásával, és mint közismert syphilidológus, a püspök vérbajának orvoslására vonatkozóan többször adott tanácsot a krakkói orvos-tületnek.

Manardus Magyarországra érkezésében szerepe lehetett annak, hogy — mint *Weszprémi* mondja — korában „szinte a legeslegjobban ő fejtette ki a szörnyű franc eredetét, természetét és gyógyítás-

módját". A XVI. század elején ti. már Magyarországon is megjelent a „francia betegség”. Tudjuk, hogy *Bakócz Tamás*, Esztergom érseke, az ország „másik király”-a is syphilisben szenvedett; az esztergomi misekönyvben (1512) pedig megtalálható a morbus Gallicus elleni Jób-mise szövege. Ennek egyik könyörgése így szól magyar fordításban: „Istenünk, aki azt akartad, hogy egyszülött Fiad egész testében szenvedjen sebek fájdalmával, és végül a halált is elszenvedje, könyörögve kérünk, hogy a Te szolgálóid, akiknek rothadó fekélyein és fájó tagjain a halandó orvosok már nem tudnak segíteni, a Te könyörületed írja által szabaduljanak meg”.

Maga *Ulászló* 1513-ban már idős, beteges ember volt: állandóan köszvény kínozza. 1503 körül szélütés érte, amiből egy udinei születésű olasz orvos, *Leonardo de Messeri* gyógyította ki érvágással és kenőcsös dörzsöléssel. Később is találunk olaszokat *Ulászló* környezetében, így pl. 1501—1524 között szinte megszakítás nélkül Budán élt *Girolamo Balbi*, aki egy személyben volt jogász, diplomata, politikus és költő, 1515-ben pedig *Antonio Gazio*, a jeles orvos járt Magyarországon.

Manardus leveleiben a magyarországi viszonyokról alig-alig esik szó. Annál inkább kiderül belőlük, hogy itt is szinte kizárólag természettudományos és filozófiai kérdések foglalkoztatták. 1515-ben a bécsi kongresszusra kísérte a királyt, akinek bármely pillanatban szüksége lehetett orvosi segítségre. Miközben *Ulászló*, „a Habsburgok szállás-csinálója” örökösödési kérdésekről tárgyalt, *Manardus* bécsi kollégáival farmakológiai problémákat vitatott meg. Máskor arról tesz tanúságot, hogy az ország tájai elsősorban botanikai szempontból érdekelték: Pozsony közelében a rheum egyik különös faja, a Szerémségben pedig thymus tragorianum vonta magára a figyelmét. Több levelében utalt a magyarországi flóra és fauna jellegzetességeire. A korabeli magyar kultúrviszonyokra is csupán orvosi tanácsok kapcsán ejtett megjegyzéseiből lehet következtetni.

Manardus nemcsak a király egészségének megtartásán örködött, hanem főurakat és főpapokat is orvosolt. *Wesprémi* adatai szerint főorvosa volt *Gosztonyi János* győri püspöknek is. Lehetséges, hogy ezzel függ össze egyik levelének győri keltezése. A dúsgazdag *Thurzó Elek*, az ország egyik legszámtottevőbb embere a király orvosától kért felvilágosítást, hogyan kerülhetné el a pestist. Kapcsolatuk később sem szűnt meg: még tizenhat év múlva is *Manardus*hoz fordultak tanácsért *Thurzó* bécsi orvosai. *Szalkai László* váci püspöknek, II. *Lajos* nagy műveltségű kancellárjának látása és fogai megóvása céljából írt tudós értekezést. A májbjajos *Frangepán Mátyás*nak írott levelét a diéta részletes meghatározásán kívül nyelvének humanisztikus emelkedettsége teszi érdekessé.

Manardus mindhárom műve kapcsolatban van Magyarországgal: részben nálunk születtek, részben az itt kiérlelt gondolatokból táplálkoztak. Kutatásaihoz bőven találhatott még orvosi irodalmat a Corvinában, annak ellenére, hogy a könyvtár Má-

tyás-kori egysége ekkor már megbomlott. Egyik leveléből, amelyet Bécsben *Joannes Camers*nek (*Janus Pannonius* elégiáinak bécsi kiadója) írt, arra lehet következtetni, hogy Budán saját könyvtára is volt.

Manardus magyarországi tevékenységének egyik legfőbb eredménye a Mesue-féle gyógyszerkönyvhöz írott kommentárok létrejötte. Ez az ismeretlen szerzőtől latin nyelvre fordított mű, amelyet állítólag egy *Mesue* nevű arab orvos írt, két részből — *Simplicia* és *Composita* — áll. Az itt leírt, gyakran rég feledésbe merült gyógyszerek neveinek magyarozatával *Manardus* hosszú időre irányt szabott az orvosok és gyógyszerészek munkájának. A Mesue-féle *Simplicia*hoz az ifjúságnak ajánlott előszót is írt, amely rávilágít tudományos elveire. Arra inti az ifjakat, hogy ne fogadjanak el mindent tényként, amit a régi auktoroknál olvashatnak; merjenek — saját tapasztalatokat gyűjtve — önállóan gondolkodni, hiszen a tudomány fejlődésének egyik legfontosabb feltétele az elődök tévedéseinek felismerése és állandó helyesbitése. Erre maga is példát mutatott — nemcsak a klasszikusok véleményét vitatta gyakran, hanem általa is nagyra becsült tanárával, *Niccolò Leonicenó*val is több ízben vitába szállt. Ez a felfogás a tekintélyelv szinte korlátlan uralkodása idején valósággal úttörő jelentőségű volt.

Magyarországi tartózkodása idején másik művével (*Galénosz* életrajza és már említett könyvének fordítása) is foglalkozott *Manardus*. Bár nem tudjuk, hogy maga a fordítás hol és mikor keletkezett, dedikációját 1515-ben Budáról keltezte. Nálunk született (1518; Győr) az a levele is, amelyet később — leveleinek kiadásakor — az *Epistolae medicinales* elé iktatott bevezetőnek. Több mint száz leveléből kilencet keltezett Budán, hat pedig magyar személyekhez szól.

Kevéssel hazatérése előtt *Manardus* magyarországi társasága fiával, *Timotheusszal* és kedves barátjával, *Caelio Calcagninivel* gyarapodott. Mindketten *Ippolito d'Este*, az egri püspök kíséretében érkeztek hazánkba. Közülük az utóbbi kora híres tudósa és szónoka volt. Magyarországon keveset tartózkodott, 1519-ben visszatért Ferrarába, ahol az egyetemen tanította a humaniorákat. *Manardus* leveleinek 1542-es kiadását az ő előszava vezeti be. A két barát 1518-ban többször váltott levelet, sőt *Calcagnini* egyik, *Timotheus Manardus*hoz címzett leveléből tudjuk, hogy Budán mindhárman találkoztak. (*Timotheusról* igen keveset tudunk, valószínűleg hazatérésükig Budán élt apjával. Magyarországra vezető útja nagy élményt jelenthetett számára, ui. erről az útról Német- és magyarországi útikönyv címmel könyvet írt, amit elküldött *Calcagnini*nek elolvasásra.)

Az egyik *Calcagnini*—*Manardus* közti levélváltásból arra következtethetünk, hogy a magyar szellemi élet kevéssé elégítette ki a két barát igényeit. „Ég Veled — írta *Manardus* — és ébressz föl majd hasonló kérdésekkel, mivel ezek között a szittyák között valósággal álmokörbe estem.” Véleményével

nem állt egyedül; a Jagelló-kori humanista irodalom legjelentősebb eposzírója, *Taurinus István* a következőképpen nyilatkozott az akkori szellemi élet provincializmusáról: „... miközben a fejedelmi udvarokat látogatom... nem csekély haszonra tesztek szert, mégis meggyőződés, sokkal többet ér számomra, ha velem egy fából faragottakkal lehetek együtt, akár pénz nélkül, mint elviselni ezeket a *αυνοοτεροους* (műzsáktól idegen) félembereket”.

1518-ban az országban mindinkább teljessé vált az anarchia, „mely a nép tömlőcévé változott hazát szükségkép vesztéhez vezeté...” A király (II. Lajos) komoly összeggel tartozott *Manardus*nak, amit — az udvar teljes elszegényedése következtében — nem tudott megadni. Tudjuk, hogy már *Ulászló* — hiába fáradozott udvari asztrológusával és alchimistájával, *Melchior Miklóssal* az aranycsinálásban — négyszázezer arany adósságot hagyott fiára örökségképpen, ami II. Lajos idején még tovább növekedett. *Manardus* valószínűleg beszámolt *Calcagnininek* az őt ért sérelemeről, és közölhette vele elhatározását: megelégette a dolgokat, reménytelen, hogy pénzt meg tudja szerezni, lemond róla, és visszatér hazájába. *Calcagnini* kétségbe esve igyekezett rábeszélni barátját, várjon még elhatározásának megvalósításával, ura, *Ippolito d'Este* is meg fog minden követ mozgatni, hogy *Manardus* megkaphassa jogos járandóságát. *Manardus* azonban nem kapta meg a neki járó pénzt, és még ez évben vagy a következő év elején fiával együtt visszatért Ferrarába. 1519 áprilisában már szülővárosából keltezte levelét.

Manardus 1519-től haláláig — tudomásunk szerint — Ferrarában élt, 1526-tól az ottani egyetem tanára volt. Ebből az időből származik legtöbb levele; ezek egy részét már életében kiadta az említett *Epistolae medicinales* címen.

Manardus orvosi leveleivel és a bennük kifejtett — sokszor ma is helytálló — gondolatokkal szinte kevesebbet foglalkoztak a kortársak, mint kétségtelenül nem mindennapi körülmények között bekövetkezett halálával, amiről *Weszprémi* így tudósít bennünket: „*Gyerek után vágyódva, bár izületi fájdalmak is gyötörték, öreg fejjel feleségül vett egy hajadon leányt, de az áhított szeretkezésbe merülve mindjárt a nászéjszakán kellemes halállal múlt ki 1536. március 8-án, 74 éves korában, mint a csillagjós előre megmondta: a nemzőveremben*”.

*

Manardus kora egyik legtudósabb orvosa volt, akit a syphilidológia megalapítójának tekint az orvostörténelem. Levelei — amelyek ma is több figyelmet érdemelnének — arról tanúskodnak, hogy az ókortól a saját koráig szinte hihetetlennek tűnő tájékozottsággal ismerte az orvosi irodalmat. De nemcsak továbbadta elődei ismereteit az utána következő nemzedékeknek, hanem kritikus gondolkodásával, önálló tapasztalatainak precíz megfogalmazásával hozzájárult a modern, természettudományos medicina kialakulásához is.

T. Pajorin Klára

Orvostörténeti adatok a 18. szd.-i Zemplén megyében

Ma, amikor a falusi ember is sok betegségre pontosan tudja a gyógyszerajánlatot, s megnevezve azokat kéri orvosától, szinte mosolygásra készlet, hogy kétszáz évvel ezelőtt milyen gyógyításmóddal próbálkoztak az emberek. Kevés írásos feljegyzés van, levéltári források is csak utalnak a régi korok gyógyításmódjaira, leginkább családi levéltárakban és naplókban találtunk utalásokat és részletes leírásokat különféle betegségek gyógyítására, hiszen a „feldser” vagy „chirurgus” nemigen írt receptet, amivel patikába mehettek volna.

Az orvosi tudomány is csak mesterség volt, mint ahogy *Fazekas Mihály* a *Ludas Matyi* c. művében írta; hogy *Matyi* beszegődött *Scorbontzius* úrhoz inasnak, hogy az „... esmeretes nyavalyának cifra nevére, hasznavehető füvekre, porokra... fürdők s párologtatók készítésére, kenőcsre oktatót...”. Két hét elég is volt, hogy elsajátítsa ezen „tudomány” csinja-binját.

Az emberek betegségekben mindent megfogadtak, mindenkit meghallgattak, mint a beteg *Döbrögi* is „... bárha kerékgyártó, lóorvos, marhakeresztelő volt is, kínjában mindnek meghallgatta tanácsát...”. S ezek a tanácsok nem lehettek mások, mint „... száz erdei, réti dudvák, nyúl-, farkas-, békacseresznyék: medve-, samár-, disznó-, eb-, egér-, kutya-, macskatövissek, angyal-, szent-, ördöggökökerek...”.

Arany János sem túlozza a népi gyógyítást, bár a nevetségesség keltés kedvéért írja, hogy az ördög kiűzésére gyógymód: „... *Medveháj, alkörmös, esencia, bakvér. Mindezt próbálgatják, mindez nem sokat ér. ... Ráolvasni, kenni, párolni, füstölni, Kílcenféle fáról kilenc ágat törni, Aggatni nyakába százféle babonát...*”. S a hatás, mint más esetekben is gyakran: „... *Mindez a betegnek könnyebbulést nem ad...*” (*Arany: Jóka ördöge*).

Ilyenek a korabeli 18. századi irodalmi utalásokban a gyógyításmódok, vagy *Arany J.* emlékei, de hasonlóak a hiteles levéltári dokumentumok is, amelyeket Zemplén megye levéltárában gyűjtöttem össze, s más orvostörténeti adattal az alábbiakban ismertetek.

A 18. század orvosa Zemplén megyében és máshol is emberek és állatok gyógyításával egyaránt foglalkozott, mint pl. a tokaji seborvos, aki 1782-ben bemutatta: „... *Tanúbizonyosság levelét az iránt, hogy az Királyi rendelések szerént a' Marha Orvoslásnak tanulását is elvégezte...*”.

A „tanult” orvosok sem voltak eléggé lelkiismeretesek, még gyakran a korabeli színvonalon sem gyógyítottak, mint azt a lizkaiai is panaszkodik: „... az *Lizkay Borbély, Gerő nevezetű, akármitsoda betegségekbe az szegény embereknek az erét meg nyitnya... és már 6 ember ő miatta meg is holt...*”. A megyegyűlésen utasítást adnak a szolgabírának, hogy „... a panaszt vizsgálja meg és minden eseteket fel jegyezvén *Gerőt* is ki hal-